

УДК 069+94(477)“1648-1786”

Утвенко Володимир Валерійович

кандидат історичних наук, доцент;
методист I категорії сектору проблем фондової
роботи відділу науково-методичної роботи,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
vovautv@ukr.net;
kafedra2006@ukr.net

Utvenko Volodymyr

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Associate professor,
Category I methodologist,
Sector of the problems of stock work,
scientific methodical department,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

**ВИСВІТЛЕННЯ ПЕРІОДУ ГЕТЬМАНЩИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – XVIII СТ.) В ЕКСПОЗИЦІЯХ МУЗЕЇВ
КИЄВА ТА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

**THE ELUCIDATION OF THE HETMANATE PERIOD (THE 2ND HALF OF THE 17TH – 18TH CENTURY) IN THE
EXHIBITIONS OF THE MUSEUMS OF KYIV AND LEFT-BANK UKRAINE**

Анотація

У статті аналізується експозиційна діяльність історичних і краєзнавчих музеїв Києва та Лівобережної України, присвячена періоду Гетьманщини (друга пол. XVII–XVIII ст.). Розглядаються експозиції, що висвітлюють козацьку добу, в музеях Чернігівської, Полтавської, північного сходу Сумської, лівобережної частини Київської та Черкаської обл., а також Києва – регіону, який входив до складу колишньої Гетьманщини.

Також розвідка містить методичні рекомендації для вдосконалення експозиційної діяльності історичних і краєзнавчих музеїв регіону щодо висвітлення періоду Гетьманщини.

Ключові слова: Гетьман, Гетьманщина, історичні та краєзнавчі музеї, козацька доба, Лівобережна Україна, полково-сотенний устрій.

Summary

The article elucidates the exhibitory activities of historical and local museums of Kyiv and Left-Bank Ukraine, devoted to the Hetmanate period (the second half of the 17th – 18th centuries). The exhibitions in question are the ones dedicated to the Cossack era in the Chernihiv, Poltava, Northeastern Sumy regions, the Left-Bank part of Kyiv and Cherkasy regions, as well as the city of Kyiv itself. These regions comprise the territory of the former Hetmanate.

The article also provides methodological recommendations for improvement of the exhibitory activities of historical and local museums of these regions concerning the coverage of the Hetmanate period.

Key words: Hetman, Hetmanate, Historical and Local Museums, the Cossack era, Left-Bank Ukraine, the regiment-sotnia system.

Доба Гетьманщини (друга пол. XVII–XVIII ст.) є одним із важливих етапів української історії. В той період сучасні території Чернігівської, Полтавської, північний схід Сумської, лівобережні частини Київської та Черкаської обл. і Київ становили осередок українського державотворення, в якому бурхливо розвивалося соціально-економічне та культурне життя.

В 1669–1708 рр. у Лівобережній Україні (яка в історичних дослідженнях отримала назву Гетьманщина, або Гетьманат), що перебувала у складі Московської держави на правах автономії, припинилися бойові дії, відроджувалося економічне та культурне життя¹. Українські можновладці, зокрема гетьман І. Мазепа (1687–1709), протидіяли централізаторським тенденціям Москви, про що свідчить існування власної фіскальної системи як одного з атрибутів української державності². Державотворчі традиції проявилися в

1 Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. – К., 1959. – С. 181.

2 Утвенко В. Формування української фіскальної системи в добу Гетьманщини (друга половина XVII – початок

роки гетьманування К. Розумовського (1750–1764), який провів низку реформ, спрямованих на зміцнення державності України.

За півтора століття існування державності український народ створив чимало пам'яток матеріальної та духовної культури, у XIX ст. зібраних та збережених для нащадків дворянством Лівобережної та Слобідської України й українською інтелігенцією. З метою охорони історичних пам'яток по всій Україні створювалися наукові товариства, а на межі XIX–XX ст. – музеї, експозиції яких висвітлювали, зокрема, історію козацької доби.

У цій публікації вперше розглядається питання висвітлення історії Гетьманату в експозиціях історичних та краєзнавчих музеїв Чернігова, Ніжина, Полтави, Переяслава, Батурина та Києва.

Національний музей історії України (Київ, створений у 1899³) має численне зібрання історичних раритетів часів Гетьманщини: зброя, універсали гетьманів Ю. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Мазепи, І. Скоропадського, К. Розумовського та козацької старшини. В експозиції музею представлена холодна (ножі, ятагани, шаблі, бойові коси, ціпи, списи) та вогнепальна (пістолі, рушниці, мушкети) зброя та артилерія (дев'ятиствольна “ожига”, гарматки з козацького човна “чайки”); порохівниці, форми для відливання куль. Атрибути державної влади продемонстровані булавами, бунчуком, перначем. Серед експонатів – етнографічні матеріали, стародруки, вироби українських золотарів⁴, складувів, ковалів. У музеї зберігаються портрети гетьманів, козацької старшини, видатних церковних діячів у копіях XIX ст.

Нумізматичне зібрання НМІУ налічує 120 тис. од. зб., серед яких – польські, західноєвропейські, російські золоті та срібні монети другої пол. XVII–XVIII ст., що були в обігу на території Гетьманщини⁵.

До музейної колекції декоративно-ужиткового мистецтва, зокрема, належать подаровані родиною Ханенків натільні хрести XVII–XVIII ст., зібрання народної вишивки та одягу, меморіальні предмети: шапка Б. Хмельницького (XVII ст.), килим із поховання Д. Апостола (1734), карета київського митрополита Рафаїла Заборовського (1744) тощо.

Також у музеї зберігаються артефакти XVII–XVIII ст.: кахлі, вироби з гутного скла, музичні інструменти, художній метал, посуд (блюда, кухлі, кубки, кавник, чарки), церковні предмети (Євангелія, потири, дарохранильниці, наперсні хрести тощо)⁶.

Колекція **Музею гетьманства** (Київ, 1993) містить понад 9 тис. музейних предметів. Три з 4 музейних залів присвячено Гетьманщині. Доба Б. Хмельницького репрезентована портретами гетьманів XVII ст. (худ. С. Луцак), копією корогви із родинним гербом Хмельницьких, копією титульної сторінки Зборівської угоди (1649). Стіни залу прикрашені гравюрами та картинами О. Данченка та В. Василенка “Перед розправою”, “Українські переселенці на російському кордоні”, “Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького”.

У залі, присвяченому добі І. Мазепи, представлені шаблі, невелика гармата, копія гравюри І. Мигури “Мазепа серед добрих діл своїх” (1706), копія карти України роботи Й.-Б. Гомона (1716), люлька та порохівниця, фотографії споруджених коштом І. Мазепи церков.

Експозиція залу, присвяченого добі П. Орлика, містить копії “Правового укладу та конституції відносно прав та вольностей Війська Запорізького...” в редакції П. Орлика та Конституції П. Орлика, видання “Щоденника” П. Орлика (Гарвардський ун-т, 1989), поштові марки “Гетьман Пилип Орлик”, малюнок гетьманського герба (авт. В. Панченко), зображення генеалогічного дерева П. Орлика⁷.

Хоча в **Музеї історії Києва** (Київ, 1978) зберігається невелика кількість матеріалів доби Гетьманату (етнографічна та нумізматична колекції, ікони, стародруки, побутові речі), цю прогалину надолужують тимчасові виставки. Так, 12.10 – 30.11.2017 р. відбулася виставка “Щоб зберегти на всі віки скарби козацької доби!”, де експонувалися відреставровані музейні предмети, зокрема твори сакрального мистецтва XVI–XVIII ст. (ікони, хоругва, поліхромна скульптура), зброя та військові обладунки, предмети побуту, живописні полотна тощо⁸.

Серед музеїв Лівобережжя Київської обл., які містять експозиції, присвячені періоду Гетьманщини,

XVIII ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2005. – 19 с.

³ Далі в дужках зазначена дата створення того чи того музею.

⁴ Україна – Козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5 175 фотосвітлинах. – К., 2004. – С. 1 166.; Національний музей історії України. – Т. 2. – К., 2013. – С. 242–243, 252–258.

⁵ Україна – Козацька держава... – С. 1 166.; Національний музей історії України... – Т. 2. – С. 202.

⁶ Національний музей історії України... – Т. 2. – С. 8–10, 10–12; Національний музей історії України. – Т. 1. – К., 2012. – С. 250, 253, 257, 237, 206, 208, 210, 212, 219, 290, 220.

⁷ Музей гетьманства / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://itinery.com.ua/object/view/muzey-getmanstva> (дата звернення: 06.11.2017). – Назва з екрана; Музей гетьманства у Києві / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://kievtown.net/ukr/kiev_museums/getmanstva_museum.html (дата звернення: 20.10.2017). – Назва з екрана; Музей гетьманства. “Будинок Мазепи” – унікальна пам'ятка архітектури початку XVIII ст. – К., Б. р. – 7 с.

⁸ “Щоб зберегти на всі віки скарби козацької доби!”. Культурно-мистецький захід / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kyivhistorymuseum.org/uk/vystavkovi-proekty/5404.html> (дата звернення: 18.01.2018) – Назва з екрана.

першість належить **Національному історико-етнографічному заповіднику “Переяслав”** (Переяслав-Хмельницький Київської обл., 1979), що складається із 24 музеїв. В експозиції одного з них – **Переяслав-Хмельницького державного історичного музею** (1954), представлено зброю, народний одяг, різьбу по дереву, вироби з коштовних металів та гутного скла; культові предмети, будівельно-архітектурну кераміку (декоративні розети, орнаментовані плитки для підлоги тощо) XVII–XVIII ст.⁹

Меморіальний музей Г. С. Сковороди (1972) нині діє в колишньому Переяславському колегіумі XVIII ст., де в 1750–1751 рр. викладав філософ. Серед експонатів – портрет Г. Сковороди, картини “Ярмарка в Малоросії”, “Цимбаліст” та “Біля хати”. У експозиції представлені столи, лави, класна дошка, книги, ікони, астрономічний глобус, побутові речі та одяг бурсаків XVIII ст. В одному із залів відтворено інтер’єр житла – тверде ліжко, шафи із книгами, секретер, дерев’яний та глиняний посуд, музичні інструменти (скрипка, сопілка, бандура, цимбали, ліра)¹⁰.

Пам’ятки доби Гетьманату зберігаються і в інших музеях заповідника. У **Музеї українського народного одягу Середнього Придніпров’я** (1957) представлені жіночі прикраси, хустки, київські та полтавські килими, рушники, чоловічий та жіночий одяг різних верств населення. В **Музеї “Заповіту” Тараса Григоровича Шевченка** (2008), в залі, присвяченому Б. Хмельницькому, можна побачити портрет гетьмана роботи невідомого художника; українську, польську та російську зброю XVII–XVIII ст.; козацькі люльки, порохівниці та клейноди; народну картину “Козак Мамай”, шаблі Б. Хмельницького та його особистої охорони тощо.

У **Музеї кобзарства** (1989) експонуються музичні інструменти XVII–XVIII ст., ікона, Біблія, підсвічник, лампада; в **Музеї історії Української православної церкви** зібрано 67 дерев’яних та кам’яних хрестів XVIII ст., ікони, портрети церковних діячів, церковні речі тощо¹¹.

Пам’ятки козацької доби представлені й у **Броварському краєзнавчому музеї** (Бровари Київської обл., 1981) та **Бориспільському державному історичному музеї** (Бориспіль Київської обл., 1967), в експозиції останнього відображена історія козацьких родів Сулим та Безбородьків¹².

Основу експозиції **Чернігівського обласного історичного музею ім. В. В. Тарновського** (Чернігів, 1896), присвяченої добі Гетьманщини, становлять матеріали з колекції В. Тарновського: козацькі клейноди; холодна та вогнепальна зброя, гармати, військове спорядження; посуд, одяг, хатнє та церковне начиння; вироби відомого золотаря І. Равича; портрет Б. Хмельницького й авторська модель його пам’ятника скульптора М. Микешина; речі, пов’язані з іменами Я. Остряниці, І. Мазепи, С. Палія, П. Полуботка, В. Кочубея, Л. Барановича, В. Дуніна-Борковського, Я. Лизогуба, М. Ханенка, І. Максимовича, Д. Ростовського, І. Скоропадського, К. Розумовського; нумізматична та етнографічна колекції; вишивка XVII–XVIII ст., меморіальні речі гетьмана І. Мазепи¹³.

У музеї зберігаються 156 гетьманських універсалів у оригіналах і копіях XVIII ст.; родинні архіви Забіл, Лашкевичів, Милорадовичів, Полетик, Тарновських, Шихуцьких; архіви судових установ, ратуш, монастирів; списки козацьких літописів; рукописні книги, стародруки, 53 Євангелія в коштовних оправах. Зброя, військове спорядження та побутові речі, які належали Б. Хмельницькому (шабля та булава), П. Полуботку, Г. Сковороді та іншим видатним діячам доби Гетьманщини, свого часу були передані до інших музеїв України¹⁴.

В музеї відбуваються конференції, видаються книги (зокрема “Мазепина книга”, “Доба гетьмана Івана Мазепи в документах”, “Генеалогія української шляхти”, каталоги срібного посуду, вишивки козацької старшини із зібрання музею тощо). Регулярно проводяться виставки, зокрема, присвячені періоду Гетьманщини¹⁵.

До складу **Національного архітектурно-історичного заповідника “Чернігів стародавній”** (Чернігів, 1978) входять архітектурні пам’ятки доби Гетьманату (церкви, Чернігівський колегіум), у яких діють тематичні експозиції та виставки, зокрема виставка “Церковні старожитності XVIII–XIX ст.”, де представлено речі церковного вжитку, ікони XVIII ст. із собору Різдва Богородиці (Козелець) та із церкви Успіння Богородиці

9 Сікорський М. Музеї землі Переяславської. – Ніжин, 2004. – С. 20–23.

10 Там само. – С. 26–27; Національний історико-етнографічний заповідник “Переяслав”. Путівник. – Переяслав, 2010. – С. 17.

11 Національний історико-етнографічний заповідник “Переяслав”... – С. 20, 23, 30, 74, 78.; Сікорський М. Вказ. праця. – С. 28–30.

12 Броварський краєзнавчий музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kulturabr.kiev.ua/miskiy-kraieznavchij-muzej/pro-muzej> (дата звернення: 11.01.2018). – Назва з екрана; Про Бориспільський державний історичний музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://borispol-rada.gov.ua/index.php/item/23814-pro-borispijskij-derzhavnij-istorichnij-muzej.html> (дата звернення 11.01.2017) – Назва з екрана.

13 Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/participant101.html> (дата звернення: 25.10.2017) – Назва з екрана; Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cult.gov.ua/blog/2011-12-06-200> (дата звернення: 25.10.2017) – Назва з екрана.

14 Там само.

15 Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cult.gov.ua/blog/2011-12-06-200> (дата звернення: 25.10.2017) – Назва з екрана.

(Новгород-Сіверський), видання українських друкарень XVII–XVIII ст.

Історії розвитку освіти в Україні XVII–XVIII ст. та Чернігівському колегіуму, що в 1700–1786 рр. діяв при Борисоглібському монастирі, присвячено зал у приміщенні колишнього колегіуму. Серед експонатів – рукописні документи та стародруки, закладна керамічна дошка з гербом фундатора Колегіуму – гетьмана І. Мазепи, підручники XVIII ст.¹⁶.

Національний історико-культурний заповідник “Гетьманська столиця” (Батурич Бахмацького р-ну Чернігівської обл., 1993) є культурно-освітнім та науково-дослідним закладом. Він складається із низки пам’яток історії, архітектури, культури, археології і природи: палацу та Воскресенської церкви-усипальниці гетьмана К. Розумовського, будинку з парком генерального судді В. Кочубея, Музею археології Батурина, Микола-Крупницького монастиря, цитаделі Батуринської фортеці, Пам’ятника жертвам Батуринської трагедії 1708 р. та ін.

У фондовому зібранні заповідника представлені знахідки, виявлені під час археологічних досліджень останніх років. Будинок генерального судді В. Кочубея є єдиною автентичною архітектурною пам’яткою заповідника, що збереглася з часів І. Мазепи; в ній діє експозиція, присвячена історії судочинства козацької України та родині Кочубеїв (2006)¹⁷. З 18.05.2017 в гетьманському будинку в цитаделі Батуринської фортеці експонуються воскові фігури гетьманів І. Мазепи, Д. Многогрішного та П. Орлика¹⁸.

Дві гетьманські столиці – Батурич та Глухів, розташовувалися на території Ніжинського козацького полку. Однією із центральних тем у експозиції **Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського** (Ніжин Чернігівської обл., 1967) є козацька історія краю, висвітлена за допомогою експонування холодної та вогнепальної зброї, гетьманських універсалів. Окремі розділи експозиції присвячені церковному життю та історії ніжинської грецької громади¹⁹.

В експозиції, що стосується Козацької доби, в залі 2 **Прилуцького краєзнавчого музею ім. В. І. Маслова** (Прилуки, Чернігівської обл., 1894) представлені предмети з колекції Галаганів: гармати, ядра, рушниці, мортири, пістолі, луки та стріли XVII–XVIII ст. В музеї експонуються воскові фігури козаків, портрети державних діячів Гетьманщини, речі народного побуту й мистецтва, ремісничі вироби²⁰.

Головна експозиція **Коропського регіонального історико-археологічного музею** (Короп Чернігівської обл., 1993) присвячена гетьману Д. Многогрішному (1631–1703), який народився в Коропі. В музеї також представлені традиційний одяг, предмети побуту, рушники, керамічний посуд різних століть, зокрема й козацької доби²¹.

Експозиція **Бахмацького історичного музею** (Бахмач Чернігівської обл., 1960) репрезентована темою “Батурич як гетьманська столиця”. Також тут є зал “Українська хата”, де представлені рушники та народний одяг²².

Рушники, предмети побуту та одягу другої пол. XVII–XVIII ст. зберігаються і у **Бобровицькому районному історико-краєзнавчій музеї** (Бобровиця Чернігівської обл., 1967)²³.

В **Остерському краєзнавчому музеї** (Остер Чернігівської обл., 1908) представлена ікона “Різдва Богородиці” (XVII ст.), предмети хатнього начиння того ж століття (ймовірно, західноєвропейського

16 Національний архітектурно-історичний заповідник “Чернігів стародавній” / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.cult.gov.ua/natsionalnyj-arhitekturno-istorychnyj-zapovidnyk-chernihiv-starodavnij> (дата звернення: 01.11.2017) – Назва з екрана.

17 Вас вітає Національний історико-культурний заповідник “Гетьманська столиця”! / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.baturin-capital.gov.ua/component/content/article/31-frontpage/5-main.html> (дата звернення: 01.11.2017) – Назва з екрана.

18 *Остерська В.* У Батурині встановили воскові фігури трьох українських гетьманів // Вісник Ч. – № 20 (1619), 18 травня 2017 р.

19 Ніжинський краєзнавчий музей імені І. Спаського / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/nizhynskyj-krajeznavchij-muzej-imeni-i-spaskoho> (дата звернення: 26.10.2017). – Назва з екрана.

20 Прилуцький краєзнавчий музей імені В. І. Маслова / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/prylutskyj-krajeznavchij-muzej-imeni-v-i-maslova> (дата звернення: 01.11.2017); Прилуцький краєзнавчий музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/file/448> (дата звернення: 25.10.2017). – Назва з екрана.

21 Коропський регіональний історико-археологічний музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?lang=ua&idCrm=32ef3705-dc75-3646-8279-58986fa195e0> (дата звернення: 25.10.2017). – Назва з екрана.

22 Бахмацький історичний музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://database.jewishheritage.org.ua/ua/muzeji-derzhavni/rajonnyj-istorychnyj/bahmackyj-istorychnyj-muzej.html> (дата звернення: 25.10.2017). – Назва з екрана

23 Бобровицький районний історико-краєзнавчий музей засновано у 1986 році / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.cult.gov.ua/bobrovitskyj-rajonnyj-istoryko-krajeznavchij-muzej> (дата звернення: 25.10.2017). – Назва з екрана.

походження), різні балки 1704 р. з будинку місцевого сотника М. Хенцинського²⁴.

В експозиції **Менського краєзнавчого музею ім. В. Ф. Покотила** (Мена Чернігівської обл., 1950), присвяченій добі Гетьманщини, містяться побутові речі, зразки одягу та вишивок XVIII ст., репродукції портретів гетьманів та речі часів Гетьманщини²⁵.

У **Конотопському міському краєзнавчому музеї ім. О. М. Лазаревського** (Конотоп Сумської обл., 1900) козацька доба висвітлюється в залі “Історичне минуле краю”, де експонуються ужиткові речі XVII–XVIII ст., родинні реліквії козацької старшини, монети, документи, схема Конотопської битви 1659 р., портрети гетьмана І. Виговського та полковника Г. Гуляницького, Євангеліє-“апракос” (1707) та рукописний Синодик Крупницького чоловічого монастиря (1683)²⁶.

Серед музеїв Сумської обл. найглибше розкрита історія Гетьманщини в **Глухівському міському краєзнавчому музею** (Глухів Сумської обл., 1902), адже саме Глухів із 1708 р. був столицею Гетьманщини. В залі, присвяченому І. Мазепі, І. Скоропадському, П. Полуботку, Д. Апостолу, К. Розумовському експонуються портрети гетьманів, герби глухівських дворянських родин, Євангеліє (1766); окремий розділ експозиції репрезентує життя і творчість видатних композиторів XVIII ст. М. Березовського та Д. Бортнянського²⁷.

Історію Гетьманщини в **Роменському краєзнавчому музеї** (Ромни Сумської обл., 1920) висвітлює експозиція “Роменщина – козацький край”, де представлені документи, нумізMATика, зброя XVII–XVIII ст., замок із ключем від брами Роменської фортеці, копія картини XVIII ст. “Переговори Богдана Хмельницького з польськими послами під Замостям в 1648 р.”. Серед унікальних експонатів – оригінал Литовського статуту (1588) та картина художника XVIII ст. Г. Стеценка “Роменська мадонна”²⁸.

Лівобережжя сучасної Черкаської обл. за доби Гетьманщини входило до Переяславського полку. У **Драбівському краєзнавчому музеї** (сmt Драбів Черкаської обл., 1967) зберігаються фотокопії “Жалуваної грамоти царів Івана Олексійовича та Петра Олексійовича на володіння селами, хуторами, млинами та угіддями в Золотоніському повіті, виданої військовому товаришу Івану Мировичу за його вірну і сумлінну службу” (1689), в якій вперше згадується Драбів²⁹. Серед пам’яток **Золотоніського краєзнавчого музею** (Золотоноша Черкаської обл., 1960) є картина із зображенням козаків Кропивнянського полку, які на чолі з полковником Ф. Джеджалієм вирушають у похід; залишки козацького спорядження, люльки, уламки пістолів, наконечники стріл, гарматні ядра³⁰.

Векспозиції **Полтавського краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського** (Полтава, 1891) представлено дзвін “Кизи-Кермен”, відлитий київським майстром Афанасієм Петровичем із трофейних турецьких гармат, у 1685 р. здобутих козаками Полтавського полку; копія сорочки наказного гетьмана П. Полуботка; універсал І. Мазепи та грамота з підписом К. Розумовського; зразки козацької зброї, особисті речі козацької старшини; взірці народної вишивки, ткацтва, килимарства; церковні речі; археологічні та нумізMATичні пам’ятки тощо³¹.

Державний історико-культурний заповідник “Поле Полтавської битви” (Полтава, 1909) входить до міжнародної асоціації військово-історичних музеїв світу, що діють під егідою ЮНЕСКО. В залах музею представлені експонати часів Північної війни (1700–1721) та XVII ст.: портрети українських гетьманів

24 Остерський краєведческий музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://silver.org.ua/?p=238> (дата звернення: 27.10.2017). – Назва з екрана.

25 Менський краєзнавчий музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/menskyj-krajeznavchij-muzej> (дата звернення: 08.11.2017). – Назва з екрана.

26 Конотопський краєзнавчий музей імені Олександра Лазаревського / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/konotopskyj-krajeznavchij-muzej-imeni-oleksandra-lazarevskoho> (дата звернення: 20.10.2017). – Назва з екрана.

27 Глухівський міський краєзнавчий музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/file/305> (дата звернення: 20.10.2017). – Назва з екрана; Глухівський міський краєзнавчий музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/hluhivskyj-miskyj-krajeznavchij-muzej> (дата звернення: 20.10.2017). – Назва з екрана.

28 Роменський краєзнавчий музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/romenskyj-krajeznavchij-muzej> (дата звернення: 20.10.2017). – Назва з екрана.

29 Драбівський краєзнавчий музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/drabivskyj-krajeznavchij-muzej> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

30 Золотоніський краєзнавчий музей. Відеоекскурсія / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://zolo.in.ua/content/1-68> (дата звернення: 10.12.2017). – Назва з екрана.

31 Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://museum.dp.ua/participant_2015_09.html (дата звернення: 12.12.2017). – Назва з екрана; Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/poltavskyj-krajeznavchij-muzej> (дата звернення: 24.10.2017) – Назва з екрана; Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltavaculture.gov.ua/merezha/oblasniki-pidporyadkovani-upravlinnyu-kulturi/muzeji-ta-zapovidniki/27-poltavskij-krajeznavchij-muzej-imeni-vasilya-krichevskogo.html> (дата звернення: 12.12.2017). – Назва з екрана.

Б. Хмельницького, І. Скоропадського, Д. Апостола, І. Мазепи, К. Розумовського, полотна вітчизняних та зарубіжних баталістів XVIII – 1850-х рр., холодна й вогнепальна зброя, медалі, монети, ікони, гравюри, бойові прапори, уніформа, стародруки, географічні карти, документи першої пол. XVIII ст.³²

Експозиція **Гадяцького історико-краєзнавчого музею** (Гадяч Полтавської обл., 1967) здебільшого присвячена родині Драгоманових-Косачів, а її окремі розділи – добі Гетьманщини, коли Гадяч був столичним містом (1663–1668). У музеї представлені козацькі хоругви, бунчуки, шаблі, гармати, портрети гетьманів³³.

Експозицію **Лубенського краєзнавчого музею** (Лубни Полтавської обл., 1918) прикрашає унікальна печатка Війська Запорозького, а також люльки, пістоль, порохівниця, пояси, бандура, потир лубенського полковника І. Кулябки, культові предмети, Євангелія XVII–XVIII ст. В експозиції відтворені інтер'єри селянської хати та кімнати лихваря³⁴.

Доба Гетьманщини в **Миргородському краєзнавчому музеї** (Миргород Полтавської обл., 1920) представлена в розділі експозиції "Найдавніший Миргород та Миргородщина козацької доби початку XVIII–XIX століть" такими експонатами: предмети побуту різних верств населення, книжки, народна вишивка, музичні інструменти, зброя козацької доби із зібрання поміщиків Фролових-Багреєвих; жупан гетьмана Д. Апостола з його поховання у Преображенській церкві Великих Сорочинців; ключ від брами фортеці Миргорода (XVII ст.); човен (XVIII ст.)³⁵.

У експозиції **Лохвицького краєзнавчого музею ім. Г. С. Сковороди** (Лохвиця Полтавської обл., 1919), що висвітлює період Гетьманщини, представлено зброю, люльки та інші побутові речі, церковні книги XVII–XVIII ст.³⁶

З музеїв місцевого значення варто згадати **Диканський історико-краєзнавчий музей ім. Д. М. Гармаша** (сміт Диканька Полтавської обл., 1959), експозиція якого присвячена родині Кочубеїв. Тут експонуються кована скриня часів І. Мазепи (поч. XVIII ст.), сволок 1741 р., посуд, люльки, шабля XVII ст., рушниця, пістолі³⁷.

Результати дослідження можуть бути використані в науковій та практичній діяльності як історичних та краєзнавчих музеїв Лівобережної України, так і музеїв інших регіонів України, де представлені експозиції доби Гетьманщини, а також при створенні музеїв, присвячених козацькій добі. Також дані матеріали стануть у нагоді при написанні навчальних курсів із краєзнавства, музеєзнавства, історії України, теорії та історії держави і права, історії державного управління в середніх загальноосвітніх та вищих навчальних закладах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бахмацький історичний музей / [Електронний ресурс]: Каталогізація єврейської культурної спадщини України. – Режим доступу: <http://database.jewishheritage.org.ua/ua/muzeji-derzhavni/rajonnyj/istorychnyj/bahmackyj-istorychnyj-muzej.html> (дата звернення: 25.10.2017). – Назва з екрана

2. Бобровицький районний історико-краєзнавчий музей засновано у 1986 році / [Електронний ресурс]: Музеї Чернігівщини: музеї, заповідники Чернігова та Чернігівської області. – Режим доступу: <http://museum.>

32 Музей історії Полтавської битви / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tourism.poltava.ua/muzei/Muzej-istorii-Poltavskoi-bitvi> (дата звернення: 06.11.2017). – Назва з екрана; Музей "Поле Полтавської битви" – те, чим славиться Полтава / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://misto-tv.poltava.ua/news/9890> (дата звернення: 06.11.2017). – Назва з екрана; Державний історико-культурний заповідник "Поле Полтавської битви" / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kultura.poltava.ua/zakladi/muzej-zapovidnik-pole-poltavskoi> (дата звернення: 06.11.2017). – Назва з екрана.

33 Легенди і "скарби" Гадяча / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://tourist.pl.ua/2017/05/legendy-i-skarby-gadyacha> (дата звернення: 12.12.2017). – Назва з екрана.

34 Подорож Україною. Лубенський краєзнавчий музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://podorozh.info/?view=ob&kod=4576&p=1> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

35 Миргородський краєзнавчий музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/myrhorodskyy-krajeznavchyy-muzej> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана; Миргородський краєзнавчий музей / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www.poltavalk.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2171:2011-06-21-11-56-50&catid=166&Itemid=206 (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

36 Лохвицький краєзнавчий музей імені Г. С. Сковороди / [Електронний ресурс]: Рідна країна: Світоглядний портал. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/lohvytskyj-krajeznavchyy-muzej-im-h-s-skovorody/> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

37 Диканський історико-краєзнавчий музей ім. Д. М. Гармаша / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dikanka-museum.narod.ru/> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана; Диканський історико-краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: Україна туристична. – Режим доступу: <http://www.turystam.in.ua/2011-11-09-09-16-13/133-2012-03-29-14-58-23/2496-2012-03-30-08-06-32> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана; Як та коли з'явився Диканський державний історико-краєзнавчий музей ім. Д. М. Гармаша / [Електронний ресурс]: Полтава. Інформаційне агенство. – Режим доступу: <http://poltava.today/uk/news/show/22944> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

cult.gov.ua/bobrovytskyj-rajonyj-istoryko-krajeznavchuj-muzej (дата звернення: 25.10.2017). – Назва з екрана.

3. Броварський краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: Броварський міський відділ культури. – Режим доступу: <http://www.kulturabr.kiev.ua/miskiy-kraieznavchij-muzej/pro-muzej> (дата звернення: 11.01.2018). – Назва з екрана

4. Вас вітає Національний історико-культурний заповідник “Гетьманська столиця”! / [Електронний ресурс]: Національний історико-культурний заповідник “Гетьманська столиця”. – Режим доступу: <http://www.baturin-capital.gov.ua/component/content/article/31-frontpage/5-main.html> (дата звернення: 01.11.2017). – Назва з екрана.

5. Глухівський міський краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: Рідна країна. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/hluhivskyj-miskyj-krajeznavchuj-muzej> (дата звернення: 20.10.2017) – Назва з екрана.

6. Глухівський міський краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: Музейний простір України. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/file/305> (дата звернення: 20.10.2017) – Назва з екрана.

7. Державний історико-культурний заповідник “Поле Полтавської битви” / [Електронний ресурс]: Управління культури виконавчого комітету Полтавської міської ради. – Режим доступу: <http://www.kultura.poltava.ua/zakladi/muzej-zapovidnik-pole-poltavskoi> (дата звернення: 06.11.2017). – Назва з екрана.

8. Диканський історико-краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: Україна туристична. – Режим доступу: <http://www.turystam.in.ua/2011-11-09-09-16-13/133-2012-03-29-14-58-23/2496-2012-03-30-08-06-32> 24.10.2017 (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

9. Диканський історико-краєзнавчий музей ім. Д. М. Гармаша / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dikanka-museum.narod.ru> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

10. Драбівський краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: Рідна країна. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/drabivskyj-krajeznavchuj-muzej> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

11. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В. Дядиченко. – Київ: Вид. АН УРСР, 1959. – 532 с.

12. Золотоніський краєзнавчий музей. Відеоекскурсія / [Електронний ресурс]: Золотоноша Online. Інформаційний сайт міста. – Режим доступу: <http://zolo.in.ua/content/1-68> (дата звернення: 10.12.2017). – Назва з екрана.

13. Конотопський краєзнавчий музей імені Олександра Лазаревського / [Електронний ресурс]: Рідна країна. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/konotopskyj-krajeznavchuj-muzej-imeni-oleksandra-lazarevskoho> (дата звернення: 20.10.2017). – Назва з екрана.

14. Коропський регіональний історико-археологічний музей / [Електронний ресурс]: Zruchno.Travel. – Режим доступу: <https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?lang=ua&idCrm=32ef3705-dc75-3646-8279-58986fa195e0> (дата звернення: 25.10.2017). – Назва з екрана.

15. Легенди і “скарби” Гадяча / [Електронний ресурс]: Полтавщина туристична. – Режим доступу: <https://tourist.pl.ua/2017/05/legendy-i-skarby-gadyacha> (дата звернення: 12.12.2017). – Назва з екрана.

16. Лохвицький краєзнавчий музей імені Г. С. Сковороди / [Електронний ресурс]: Рідна країна. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/lohvytskyj-krajeznavchuj-muzej-im-h-s-skororody> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

17. Менський краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: Рідна країна. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/menskyj-krajeznavchuj-muzej> (дата звернення: 08.11.2017). – Назва з екрана.

18. Миргородський краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: Рідна країна. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/myrhorodskyj-krajeznavchuj-muzej> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

19. Миргородський краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: БО “Лікарняна каса Полтавщини”. – Режим доступу: http://www.poltavalk.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2171:2011-06-21-11-56-50&catid=166&Itemid=206 (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

20. Музей гетьманства / [Електронний ресурс]: Itinery: Сам собі туроператор. – Режим доступу: <http://itinery.com.ua/object/view/muzej-getmanstva> (дата звернення: 06.11.2017). – Назва з екрана.

21. Музей гетьманства у Києві / [Електронний ресурс]: Kievtown: Туристичний портал. – Режим доступу: <http://kievtown.net/ukr/kyiv-museums/getmanstva-museum.html> (дата звернення: 20.10.2017). – Назва з екрана.

22. Музей гетьманства. “Будинок Мазепи” – унікальна пам’ятка архітектури початку XVIII ст. – Київ: Б. в., Б. р. – 7 с.

23. Музей історії Полтавської битви / [Електронний ресурс]: Полтава туристична. – Режим доступу: <http://www.tourism.poltava.ua/muzei/Muzej-istorii-Poltavskoi-bitvi> (дата звернення: 06.11.2017). – Назва з екрана.

24. Музей “Поле Полтавської битви” – те, чим славиться Полтава / [Електронний ресурс]: Місто. Новий погляд. – Режим доступу: <https://misto-tv.poltava.ua/news/9890> (дата звернення: 06.11.2017). – Назва з екрана.

25. Національний архітектурно-історичний заповідник “Чернігів стародавній” / [Електронний ресурс]:

Музеї Чернігівщини: музеї, заповідники Чернігова та Чернігівської області. – Режим доступу: <http://museum.cult.gov.ua/natsionalnyj-arhitekturno-istorychnyj-zapovidnyk-chernihiv-starodavnij> (дата звернення: 01.11.2017). – Назва з екрана.

26. Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав". Путівник. – Переяслав: Б. м., 2010. – 99 с.

27. Національний музей історії України. У 2-х томах: Альбом / Авт. ст. Н. Ковтанюк, Л. Строкова, фотозйомка Д. Клочка. – Київ: Мистецтво, 2012. – Т. 1. – 320 с.: іл.; Національний музей історії України. У 2-х томах: Альбом / Авт. ст. Н. Ковтанюк, О. Іванова, З. Зразюк, А. Литовченко, А. Андріуца, О. Шевченко, фотозйомка Д. Клочка. – Київ: Мистецтво, 2013. – Т. 2. – 336 с.: іл.

28. Ніжинський краєзнавчий музей імені І. Спаського / [Електронний ресурс]: Рідна країна. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/nizhynskij-krajeznavchuj-muzej-imeni-i-spaskoho> (дата звернення: 26.10.2017). – Назва з екрана.

29. *Остерська В.* У Батурині встановили воскові фігури трьох українських гетьманів / В. Остерська // Вісник Ч (Чернігів). – № 20 (1619), 18 травня 2017 року.

30. Остерський краєведческий музей / [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://silver.org.ua/?p=238> (дата звернення: 27.10.2017). – Назва з екрана.

31. Подорож Україною. Лубенський краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: Podorozh.info. – Режим доступу: <http://podorozh.info/?view=ob&kod=4576&p=1> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

32. Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського / [Електронний ресурс]: Рідна країна. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/poltavskij-krajeznavchuj-muzej> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

33. Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського / [Електронний ресурс]: Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького. – Режим доступу: http://museum.dp.ua/participant_2015_09.html (дата звернення: 12.12.2017).

34. Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського / [Електронний ресурс]: Департамент культури і туризму Полтавської ОДА. Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.poltavaculture.gov.ua/merezha/oblasniki-pidporjadkovani-upravlinnyu-kulturi/muzeji-ta-zapovidniki/27-poltavskij-krajeznavchij-muzej-imeni-vasilya-krichevskogo.html> (дата звернення: 12.12.2017). – Назва з екрана.

35. Про Бориспільський державний історичний музей / [Електронний ресурс]: Бориспільська міська рада. – Режим доступу: <http://borispol-rada.gov.ua/index.php/item/23814-pro-borispilskij-derzhavnij-istorichnij-muzej.html> (дата звернення: 11.01.2017). – Назва з екрана.

36. Прилуцький краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: Музейний простір України. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/file/448> (дата звернення: 25.10.2017). – Назва з екрана.

37. Прилуцький краєзнавчий музей імені В. І. Маслової / [Електронний ресурс]: Рідна країна. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/prylutskij-krajeznavchuj-muzej-imeni-v-i-maslova> (дата звернення: 01.11.2017). – Назва з екрана.

38. Роменський краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]: Рідна країна. – Режим доступу: <http://ridna.ua/museums/romenskyj-krajeznavchuj-muzej> (дата звернення: 20.10.2017). – Назва з екрана.

39. *Сікорський М.* Музеї землі Переяславської / М. Сікорський. – Ніжин: ТОВ "Видавництво «Аспект-Поліграф»", 2004. – 40 с.

40. Україна – Козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5 175 фотосвітлинах / В. Недяк, кер. проекту, автор-упорядник, художник, фотограф, ілюстратор. – Київ: ЕММА, 2004. – 1 215 с.

41. *Утвенко В.* Формування української фіскальної системи в добу Гетьманщини (друга половина XVII – початок XVIII ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 09.00.12 / В. Утвенко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005. – 19 с.

42. Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського / [Електронний ресурс]: Департамент культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської ОДА. – Режим доступу: <https://www.cult.gov.ua/blog/2011-12-06-200> (дата звернення: 25.10.2017). – Назва з екрана.

43. Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського / [Електронний ресурс]: Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/participant101.html> (дата звернення 25.10.2017). – Назва з екрана.

44. "Щоб зберегти на всі віки скарби козацької доби!". Культурно-мистецький захід / [Електронний ресурс]: Музей історії міста Києва. – Режим доступу: <http://www.kyivhistorymuseum.org/uk/vystavkovi-proekty/5404.html> (дата звернення: 18.01.2018). – Назва з екрана.

45. Як та коли з'явився Диканський державний історико-краєзнавчий музей ім. Д. М. Гармаша / [Електронний ресурс]: Полтава. Інформаційне агенство. – Режим доступу: <http://poltava.today/uk/news/show/22944> (дата звернення: 24.10.2017). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Bakhmatskyi istorychnyi muzei / [Elektronnyi resurs]: Katalohizatsiia yevreiskoi kulturnoi spadshchyny Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://database.jewishheritage.org.ua/ua/muzeji-derzhavni/rajonnyj/istorychnyj/bahmackyj-istorychnyj-muzej.html> (data zvernennia: 25.10.2017). – Nazva z ekrana
2. Bobrovtskyi raionnyi istoryko-kraieznavchyi muzei zasnovano u 1986 rotsi / [Elektronnyi resurs]: Muzei Chernihivshchyny: muzei, zapovidnyky Chernihova ta Chernihivskoi oblasti. – Rezhym dostupu: <http://museum.cult.gov.ua/bobrovtskyj-rajonnyj-istoryko-kraieznavchyi-muzej> (data zvernennia: 25.10.2017). – Nazva z ekrana.
3. Brovarskyi kraieznavchyi muzei / [Elektronnyi resurs]: Brovarskyi miskiy viddil kultury. – Rezhym dostupu: <http://www.kulturabr.kiev.ua/miskiy-kraieznavchyi-muzej/pro-muzej> (data zvernennia: 11.01.2018). – Nazva z ekrana
4. Vas vitaie Natsionalnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk "Hetmanska stolytsia" / [Elektronnyi resurs]: Natsionalnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk "Hetmanska stolytsia". – Rezhym dostupu: <http://www.baturin-capital.gov.ua/component/content/article/31-frontpage/5-main.html> (data zvernennia: 01.11.2017). – Nazva z ekrana.
5. Hlukhivskyi miskiy kraieznavchyi muzei / [Elektronnyi resurs]: Ridna kraina. – Rezhym dostupu: <http://ridna.ua/museums/hlukhivskyj-miskyj-kraieznavchyi-muzej> (data zvernennia: 20.10.2017) – Nazva z ekrana.
6. Hlukhivskyi miskiy kraieznavchyi muzei / [Elektronnyi resurs]: Muzeinyi prostir Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://prostir.museum.ua/file/305> (data zvernennia: 20.10.2017) – Nazva z ekrana.
7. Derzhavnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk "Pole Poltavskoi bytvy" / [Elektronnyi resurs]: Upravlinnia kultury vykonavchoho komitetu Poltavskoi miskoi rady. – Rezhym dostupu: <http://www.kultura.poltava.ua/zakladi/muzej-zapovidnik-pole-poltavskoi> (data zvernennia: 06.11.2017). – Nazva z ekrana.
8. Dykanskyi istoryko-kraieznavchyi muzei / [Elektronnyi resurs]: Ukraina turystychna. – Rezhym dostupu: <http://www.turystam.in.ua/2011-11-09-09-16-13/133-2012-03-29-14-58-23/2496-2012-03-30-08-06-32> 24.10.2017 (data zvernennia: 24.10.2017). – Nazva z ekrana.
9. Dykanskyi istoryko-kraieznavchyi muzei im. D. M. Harmasha / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dikanka-museum.narod.ru> (data zvernennia: 24.10.2017). – Nazva z ekrana.
10. Drabivskyi kraieznavchyi muzei / [Elektronnyi resurs]: Ridna kraina. – Rezhym dostupu: <http://ridna.ua/museums/drabivskyj-kraieznavchyi-muzej> (data zvernennia: 24.10.2017). – Nazva z ekrana.
11. *Diadychenko V. Narysy suspilno-politychnoho ustroiu Livoberezhnoi Ukrainy kintsia XVII – pochatku XVIII st. / V. Diadychenko. – Kyiv: Vyd. AN URSR, 1959. – 532 c.*
12. Zolotonyskyi kraieznavchyi muzei. Videoekskursiia / [Elektronnyi resurs]: Zolotonosha Online. Informatsiinyi sait mista.. – Rezhym dostupu: <http://zolo.in.ua/content/1-68> (data zvernennia: 10.12.2017). – Nazva z ekrana.
13. Konotopskyi kraieznavchyi muzei imeni Oleksandra Lazarevskoho / [Elektronnyi resurs]: Ridna kraina. – Rezhym dostupu: <http://ridna.ua/museums/konotopskyj-kraieznavchyi-muzej-imeni-oleksandra-lazarevskoho> (data zvernennia: 20.10.2017). – Nazva z ekrana.
14. Koropskyi rehionalnyi istoryko-arkheolohichni muzei / [Elektronnyi resurs]: Zruchno.Travel. – Rezhym dostupu: <https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?lang=ua&idCrm=32ef3705-dc75-3646-8279-58986fa195e0> (data zvernennia: 25.10.2017). – Nazva z ekrana.
15. Lehendy i "skarby" Hadiacha / [Elektronnyi resurs]: Poltavshchyna turystychna. – Rezhym dostupu: <https://tourist.pl.ua/2017/05/legendy-i-skarby-gadyacha> (data zvernennia: 12.12.2017). – Nazva z ekrana.
16. Lohvytskyi kraieznavchyi muzei imeni H. S. Skovorody / [Elektronnyi resurs]: Ridna kraina. – Rezhym dostupu: <http://ridna.ua/museums/lohvytskyj-kraieznavchyi-muzej-im-h-s-skovorody> (data zvernennia: 24.10.2017). – Nazva z ekrana.
17. Menskyi kraieznavchyi muzei / [Elektronnyi resurs]: Ridna kraina. – Rezhym dostupu: <http://ridna.ua/museums/menskyj-kraieznavchyi-muzej> (data zvernennia: 08.11.2017). – Nazva z ekrana.
18. Myrhorodskyi kraieznavchyi muzei / [Elektronnyi resurs]: Ridna kraina. – Rezhym dostupu: <http://ridna.ua/museums/myrhorodskyj-kraieznavchyi-muzej> (data zvernennia: 24.10.2017). – Nazva z ekrana.
19. Myrhorodskyi kraieznavchyi muzei / [Elektronnyi resurs]: BO "Likarniana kasa Poltavshchyny". – Rezhym dostupu: http://www.poltavalk.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2171:2011-06-21-11-56-50&catid=166&Itemid=206 (data zvernennia: 24.10.2017). – Nazva z ekrana.
20. Muzei hetmanstva / [Elektronnyi resurs]: Itinery: Sam sobi turoperator. – Rezhym dostupu: <http://itinery.com.ua/object/view/muzej-getmanstva> (data zvernennia: 06.11.2017). – Nazva z ekrana.
21. Muzei hetmanstva u Kyievi / [Elektronnyi resurs]: Kievtown: Turystychnyi portal. – Rezhym dostupu: http://kievtown.net/ukr/kiev_museums/getmanstva_museum.html (data zvernennia: 20.10.2017). – Nazva z ekrana.
22. Muzei hetmanstva. "Budynok Mazepy" – unikalna pamiatka arkhitektury pochatku XVIII st. – Kyiv: B. v., B. r. – 7 s.
23. Muzei istorii Poltavskoi bytvy / [Elektronnyi resurs]: Poltava turystychna. – Rezhym dostupu: <http://www>.

tourism.poltava.ua/muzei/Muzej_istorii_Poltavskoi_bitvi (data zvernennia: 06.11.2017). – Nazva z ekrana.

24. Muzei "Pole Poltavskoi bytvy" – te, chym slavytsia Poltava / [Elektronnyi resurs]: Misto. Novyi pohliad. – Rezhym dostupu: <https://misto-tv.poltava.ua/news/9890> (data zvernennia: 06.11.2017). – Nazva z ekrana.

25. Natsionalnyi arkhitekturno-istorychnyi zapovidnyk "Chernihiv starodavniy" / [Elektronnyi resurs]: Muzei Chernihivshchyny: muzei, zapovidnyky Chernihova ta Chernihivskoi oblasti. – Rezhym dostupu: <http://museum.cult.gov.ua/natsionalnyj-arhitekturno-istorychnyj-zapovidnyk-chernihiv-starodavnij> (data zvernennia: 01.11.2017). – Nazva z ekrana.

26. Natsionalnyi istoryko-etnohrafichniy zapovidnyk "Pereiaslav". Putivnyk. – Pereiaslav: B. m., 2010. – 99 s.

27. Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. U 2-kh tomakh: Albom / Avt. st. N. Kovtaniuk, L. Strokova, fotoziomka D. Klochka. – Kyiv: Mystetstvo, 2012. – T. 1. – 320 s.: il.; Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. U 2-kh tomakh: Albom / Avt. st. N. Kovtaniuk, O. Ivanova, Z. Zraziuk, A. Lytovchenko, A. Andriutsa, O. Shevchenko, fotoziomka D. Klochka. – Kyiv: Mystetstvo, 2013. – T. 2. – 336 s.: il.

28. Nizhynskiy kraieznavchyy muzei imeni I. Spaskoho / [Elektronnyi resurs]: Ridna kraina. – Rezhym dostupu: <http://ridna.ua/museums/nizhynskiy-kraieznavchyy-muzej-imeni-i-spaskoho> (data zvernennia: 26.10.2017). – Nazva z ekrana.

29. *Osterska V.* U Baturyni vstanovyly voskovi fihury trokh ukrainskykh hetmaniv / *V. Osterska* // *Visnyk Ch (Chernihiv)*. – № 20 (1619), 18 travnia 2017 roku.

30. *Osterskyi kraiezedcheskyi muzei* / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu. – <http://silver.org.ua/?r=238> (data zvernennia: 27.10.2017). – Nazva z ekrana.

31. *Podorozh Ukrainoiu. Lubenskyi kraieznavchyy muzei* / [Elektronnyi resurs]: [Podorozh.info](http://podorozh.info). – Rezhym dostupu: <http://podorozh.info/?view=ob&kod=4576&p=1> (data zvernennia: 24.10.2017). – Nazva z ekrana.

32. *Poltavskiy kraieznavchyy muzei imeni Vasylia Krychevskoho* / [Elektronnyi resurs]: *Ridna kraina*. – Rezhym dostupu: <http://ridna.ua/museums/poltavskiy-kraieznavchyy-muzej> (data zvernennia: 24.10.2017). – Nazva z ekrana.

33. *Poltavskiy kraieznavchyy muzei imeni Vasylia Krychevskoho* / [Elektronnyi resurs]: *Dnipropetrovskiy natsionalnyi istorychnyi muzei im. D. I. Yavornytskoho*. – Rezhym dostupu: http://museum.dp.ua/participant_2015_09.html (data zvernennia: 12.12.2017).

34. *Poltavskiy kraieznavchyy muzei imeni Vasylia Krychevskoho* / [Elektronnyi resurs]: Departament kultury i turyzmu Poltavskoi ODA. Ofitsiyniy sait. – Rezhym dostupu: <http://www.poltavaculture.gov.ua/merezha/oblasniki-pidporyadkovani-upravlinnyu-kulturi/muzeji-ta-zapovidniki/27-poltavskij-kraieznavchij-muzej-imeni-vasylia-krychevskoho.html> (data zvernennia: 12.12.2017). – Nazva z ekrana.

35. *Pro Boryspilskiy derzhavnyi istorychnyi muzei* / [Elektronnyi resurs]: *Boryspilska miska rada*. – Rezhym dostupu: <http://borispol-rada.gov.ua/index.php/item/23814-pro-boryspilskij-derzhavnij-istorichnij-muzej.html> (data zvernennia: 11.01.2017). – Nazva z ekrana.

36. *Prylutskyi kraieznavchyy muzei* / [Elektronnyi resurs]: *Muzeinyi prostir Ukrainy*. – Rezhym dostupu: <http://prostir.museum.ua/file/448> (data zvernennia: 25.10.2017). – Nazva z ekrana.

37. *Prylutskyi kraieznavchyy muzei imeni V. I. Maslova* / [Elektronnyi resurs]: *Ridna kraina*. – Rezhym dostupu: <http://ridna.ua/museums/prylutskyj-kraieznavchyy-muzej-imeni-v-i-maslova> (data zvernennia: 01.11.2017). – Nazva z ekrana.

38. *Romenskyi kraieznavchyy muzei* / [Elektronnyi resurs]: *Ridna kraina*. – Rezhym dostupu: <http://ridna.ua/museums/romenskyj-kraieznavchyy-muzej> (data zvernennia: 20.10.2017). – Nazva z ekrana.

39. *Sikorskyi M.* *Muzei zemli Pereiaslavskoi* / *M. Sikorskyi*. – Nizhyn: TOV "Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf»", 2004. – 40 s.

40. *Ukraina – Kozatska derzhava. Iliustrovana istoriia ukrainskoho kozatstva u 5 175 fotosvitlynakh* / *V. Nediak*, ker. proektu, avtor-uporiadnyk, khudozhnyk, fotohraf, iliustrator. – Kyiv: EMMA, 2004. – 1 215 s.

41. *Utvenko V.* *Formuvannia ukrainskoi fiskalnoi systemy v dobu Hetmanshchyny (druha polovyna XVII – pochatok XVIII st.)*: Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 09.00.12 / *V. Utvenko*; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2005. – 19 s.

42. *Chernihivskiy istorychnyi muzei im. V. V. Tarnovskoho* / [Elektronnyi resurs]: Departament kultury i turyzmu, natsionalnosti ta religii Chernihivskoi ODA. – Rezhym dostupu: <https://www.cult.gov.ua/blog/2011-12-06-200> (data zvernennia: 25.10.2017). – Nazva z ekrana.

43. *Chernihivskiy istorychnyi muzei im. V. V. Tarnovskoho* / [Elektronnyi resurs]: *Dnipropetrovskiy natsionalnyi istorychnyi muzei im. D. I. Yavornytskoho*. – Rezhym dostupu: <http://museum.dp.ua/participant101.html> (data zvernennia 25.10.2017). – Nazva z ekrana.

44. "Shchob zberehty na vsi viky skarby kozatskoi doby!". *Kulturno-mystetskyi zakhid* / [Elektronnyi resurs]: *Muzei istorii mista Kyieva*. – Rezhym dostupu: <http://www.kyivhistorymuseum.org/uk/vystavkovi-proekty/5404.html> (data zvernennia: 18.01.2018). – Nazva z ekrana.

45. *Yak ta koly z'avyvsia Dykanskyi derzhavnyi istoryko-kraieznavchyy muzei im. D. M. Harmasha* / [Elektronnyi resurs]: *Poltava. Informatsiine ahentstvo*. – Rezhym dostupu: <http://poltava.today/uk/news/show/22944>